

SANG

Årg. 4 • 2023

Sang

Årg. 4 · 2023

Redaktion Lea Wierød Borčak
Uffe Holmsgaard Eriksen
Fedja Wierød Borčak

Adresse Skejby Vænge 289, DK-8200 Aarhus

Mail redaktion@tidsskriftetsang.dk

Hjemmeside www.tidsskrift.dk/SANG

ISSN 2597-0518

Om tidsskriftet Tidsskriftet SANG er et forum for kritisk refleksion over sang som udtryksform. Vi bringer både forskning i og formidling om alle typer af sang fra alle faglige vinkler.

Manuskript SANG modtager mange typer indlæg, f.eks. artikler, anmeldelser, interviews og kommentarer. Se <https://tidsskrift.dk/SANG/about/submissions>

Forsideillustration Simon Væth

Støtte Tidsskriftet støttes af Statens Kunstfond.

Lad os alle synge!

En undersøgelse af metareferentialitet i salmesang
i et intermedialt perspektiv

Den Danske Salmebog (2002) indledes med kategorien "Lovsange", der består af 14 salmer, som alle vedrører det at synge lovprisende til Gud. Th. Borup Jensen (1972, 13) peger, i sit forsøg på at genrebestemme salmen, på, at lovsangskategoriens prominente placering i salmebogen er udtryk for et syn på salmens funktion som sang, hvor salmen ses som "*den himmelvendte reaktion* [...] på det himmelsendte budskab". Lovsangen er således en måde, hvorpå menigheden kan artikulere sin tak til og lovprisning af Gud. Udover den konkrete lovprisning, der finder sted i disse salmer, omhandler og tematiserer de også selv, på forskellig vis, selve det at lovprise Gud gennem salmesang. De rummer dermed, hvad man kan kalde en metareferentiel dimension, idet de refererer til sig selv på en måde, der også potentielt fremkalder en refleksion over salmesang som sådan.

De fællesskabsdannende egenskaber ved det at synge sammen er veldokumenterede (se f.eks. gennemgangen af forskning i sang som social bonding hos Borčák og Baunvig 2021, 394-398), men spørgsmålet om, hvilken indflydelse og betydning det har, hvis det, der synges, tematiserer selve den igangværende sanghandling, er mindre belyst.

Det vil jeg i denne artikel undersøge med salmesang som fokus. Salmen udmærker sig til forskel fra fællessang generelt ved ikke blot

at være udspændt mellem musik og litterær tekst, men tillige teologi (Wierød 2015, 176). Salmesangen rummer således både en vertikalt orienteret social fællessangsdimension og en horisontalt orienteret religiøs lovsangsdimension – og metareferentielle salmers tematisering af salmesangen vedrører potentielt begge dele. Denne type salmer peger indad mod sig selv og sætter ord på salmesangen, idet den foretages, og spørgsmålet bliver således, hvilken betydning for salmen denne dobbelte funktion som både konkret salmesang og potentiel refleksion over og begrundelse for salmesangen har. Min hypotese er, at det må have en væsentlig indvirkning på både den værkinterne analyse af denne type salmer og for forståelsen af den sociale kontekst og praksis, hvori de indgår.

Dette dobbelte perspektiv vil derfor være gennemgående i min følgende undersøgelse af metareferentialitet i salmesang, som jeg foretager med udgangspunkt i netop en af disse salmer fra lovsangskategorien i form af N.F.S. Grundtvigs ”Guds Menighed, syng for vor Skaber i Løn” (1847; herefter GMS), hvor metareferentialiteten spiller en helt afgørende rolle. Det skal understreges, at metareferentialiteten ikke er unik for lovsangskategorien, men også ses i salmer uden for denne (se f.eks. ”Nu vil vi sjunge og være glad”), ligesom perspektivet også vil være relevant i en verdslig fællessangskontekst (se f.eks. ”Den danske sang er en ung blond pige” med linjen ”Så syng da, Danmark, lad hjertet tale”).

Indledningsvis sætter jeg en teoretisk ramme om først salmen som henholdsvis intermedialt udsagn bestående af tekst og musik og som social fællessangspraksis med særligt udgangspunkt i Lea Wierød Borčaks arbejde indenfor feltet. Jeg anskuer i denne sammenhæng salmen som en underkategori af sangen og inddrager således teoretiske perspektiver, der ikke nødvendigvis specifikt er tiltænkt salmesang, men fællessang generelt.

Dernæst rammesættes metareferentialitet i en musikkontekst med udgangspunkt i Werner Wolfs typologisering. Han definerer overordnet set metareferentialitet som selvreferencer (dvs. referencer til elementer inden for værket selv i modsætning til en ”reality outside”), der samtidig implicerer en metarefleksion over værkets medie(r) som sådan (Wolf 2018b, 298-301).

Med udgangspunkt i dette foretager jeg en analyse af GMS med fokus på den metareferentielle tematisering af sangen og musikkens kraft, både internt i sangen og gennem den intertekstuelle relation til folkevisen ”Harpens kraft”, hvilket jeg løbende relaterer til den historiske kontekst i form af både Grundtvigs teologiske ideer og hans syn på menigheden og fællessangens rolle. Dette leder til en diskussion

af, og overvejelser om, perspektiver vedrørende metareferentialitetens generelle funktion i salmer og bredere fællessang.

Teoretisk rammesætning

SALMENS INTERMEDIALITET

Min forståelse af salmer tager udgangspunkt i Lea Wierød Borčaks definition af salmens udsagn som ”et resultat af en bestemt tekst-melodi-blanding, som opstår, når et konkret fællesskab afsynger den” (Wierød 2015, 187). Definitionen fremhæver to centrale aspekter ved salmen, som har særlig relevans for min undersøgelse og analyse: salmens intermediale karakter og salmen som social praksis. Indledningsvist vender jeg blikket mod førstnævnte.

Wierød Borčak etablerer i sin ph.d.-afhandling ”Formens funktion i salmesang” salmen som et grundlæggende intermedialt fænomen bestående af henholdsvis tekst og musik og tilføjer, at det er ”sangen mediale beskaffenhed, der tilskriver salmen sit genreforhold” (Wierød 2014a, 64). En tekst kan således, ifølge hendes perspektiv, ikke være en salme uden en melodi. Som nævnt rummer salmen, til forskel fra sangen generelt, også en teologisk dimension, der som udgangspunkt, ligesom den litterære, knytter sig til tekstmediet (Wierød 2015, 176). Dette intermediale møde rejser spørgsmålet om forholdet mellem og forskellen på ord og musik, og Borčak og Baunvig (2021) henholder sig i den forbindelse bl.a. til Ian Cross’ ide om, at musik bærer en større semantisk flertydighed end ord. Ord og musik kan anskues som tenderende ”towards opposite poles on a continuum of capacity for specificity of meaning” (Borčak og Baunvig 2021, 400), hvor ord kan betyde og referere mere specifikt og afgrænset end musik. De inddrager her også Lawrence M. Zbikowski, der ligeledes påpeger, at hvor ord semantisk kan henvise og henlede opmærksomheden direkte til et objekt, er dette vanskeligere for musik. Musikalsk betydning er mindre præcis og fungerer i højere grad som ”sonic analogs for a wide range of dynamic processes that are marked in human experience” (Zbikowski 2009, 364) – særligt relateret til det emotionelle. Musikalsk betydning må således anskues som af en anden art end den sproglige, hvilket, som det vil vise sig, har implikationer for, hvorledes metareferentialitet i musik kan anskues.

Sangens intermediale karakter har betydning for, hvorledes disse tilgås analytisk. Kofi Agawu (1992, 5-8). beskriver, at der i den

forbindelse traditionelt ses to dikotomiske positioner: en logocentrisk subordination af musikkens rolle i forhold til ordene over for en melocentrisk betoning af musikken som det væsentligste. Jeg vil imidlertid i min analyse tage udgangspunkt i den alternative tilgang, Agawu (1992, 7) beskriver som ”a confluence of three independent but overlapping systems”, hvor musik og ord hver især bidrager med selvstændig betydning, som kan analyseres inden for hvert sit autonome domæne, men samtidig skaber et tredje betydningsbærende domæne i form af sangen – illustreret ved en ligning af formen X (ord) + Y (musik) = Z (sang) (Agawu 1992, 6-8). Denne ide om sangen som noget tredje peger ind i Wierød Borčaks forståelse af sangens betydningsdannelse som emergent, dvs. ”resultatet af en handling, hvori flere komponenter samvirker om at skabe et resultat, som ikke kunne være blevet derivedt fra nogle af enkeltkomponenterne i sig selv, og som ikke kan føres tilbage til nogen af dem i sig selv” (Wierød 2014a, 50).

SALMEN SOM SOCIAL FÆLLESSANGSPRAKSIS

Jeg vender mig nu mod anden del af Wierød Borčaks salmedefinition i form af praksisdimensionen. Salmens afsyngningskontekst kan for det første anskues ud fra et udsigelsesteoretisk perspektiv, som hun anvender i forbindelse med salmer til at pege på, hvorledes det centrale analytiske aspekt ikke blot er afsender og dennes intention (den udsagte udsigelse), men i lige så høj grad aktualiseringen af værket i en specifik situation (den reale udsigelse) (Wierød 2014a, 76). Hun bruger Anette Vandsøs generelle behandling af udsigelse i musik på sange og salmer, og det er her bl.a. centralt, hvordan sangens udsigelsesforhold udmærker sig ved, at de reale afsendere og reale modtagere er sammenfaldende i fællessangssituationen. Performer og lytter udgøres af samme person(er) (Vandsø 2010, 95) – i salmens tilfælde den syngende menighed.

Derudover kan også et socio-antropologisk perspektiv benyttes til at belyse fællessangssituationens sociale funktioner i forbindelse med f.eks. at konstituere fællesskabsfølelse, som også kan appliceres på en salmesangskontekst. Borčak og Baunvig (2021, 398) beskæftiger sig med dette i et intermedialt perspektiv og påviser en tendens i den empiriske forskning i sang og fællesskab til, at sangs positive sociale egenskaber primært hænger sammen med sang som musikalsk praksis snarere end som ord. Dette belyser de yderligere med Cross’ tanker om, hvorledes musik har større inkluderende potentialer i kraft af den semantiske åbenhed, der gør, at ”each individual in

a group can interpret the same music differently or even divertingly without that giving rise to conflict” (Borčak og Baunvig 2021, 401). Ord risikerer, i kraft af deres præcise referentialitet, i højere grad, og potentielt ekskluderende, at afgrænse fællesskabet, hvilket i yderste konsekvens ”can sabotage the bonding effects of singing” (Borčak og Baunvig 2021, 401.). I nærværende fremstilling anser jeg det dog som mere frugtbart, jf. fokuset på salmen som emergent, intermedialt udsagn frem for en konflikt mellem tekst og musik, at fokusere på, hvordan musikken kan tilføje inklusive, fællesskabsdannende egenskaber, frem for hvorledes ordene kan ødelægge musikkens positive effekter.

METAREFERENTIALITET

Wolf beskæftiger sig med metareferentialitet i en intermedial kontekst, og jeg vil derfor tage udgangspunkt i hans typologisering og diskussion af, hvorledes forskellige former for metareference i en traditionel litterær kontekst kan appliceres på instrumentalmusik. Dette er relevant i en intermedial salmekontekst, omend det er værd at bemærke, at hans behandling af fællessang, herunder salmer, er begrænset.

Wolf definerer overordnet set metareference som indeholdende en selvreference, dvs. en reference til elementer inden for samme semiotiske system, hvilket både kan forstås som det givne værk og i form af intertekstuelle referencer til andre værker. Men for at der kan være tale om ikke blot *selv-* men *metareference*, må denne samtidig indeholde eller implicere et selvreferentielt udsagn, der kan rumme en refleksion over mediet som sådan – derved metaniveauet. Wolf (2018b, 298-301) pointerer ligeledes, hvorledes metareference er et dialektisk fænomen: Afsenderen kan indlægge potentielle metareferencer i værket, men selve refleksionen kræver altid en aktualisering af potentialet hos modtageren. Når jeg taler om metareferentialitet i salmer, henviser jeg således til de forhold ved salmen (metareferencerne), som potentielt kan fremkalde metarefleksion hos modtageren.

Særligt to former for metaelementer er af interesse i mit tilfælde: For det første hvorvidt der er tale om intrakompositionel (dvs. reference til samme værk) eller ekstrakompositionel (dvs. reference til andre værker) metareference, og for det andet hvorvidt metareferencen er eksplicit, dvs. konkret sprogligt henvisende til f.eks. teksten som medie, eller implicit, dvs. mere skjult har potentiale til at fremkalde samme refleksivitet (Wolf 2018b, 302).

Wolf påpeger, hvorledes applikationen af typologien til instrumentalmusik ikke er uproblematisk, idet musik ikke kan foretage eksplicit metareference ved at kommentere direkte på sit eget medie. Han beskriver med et tegnteoretisk vokabular musik som det medie, der har vanskeligt ved at "relat[e] signifiers to signifieds" (Wolf 2018b, 304). Dette kan ses som ækvivalent med Cross og Zbikowskis ideer om musiks vanskeligheder ved at referere direkte og utvetydigt til et objekt. Og i den eksplicitte metareference refereres netop direkte til et objekt, en *signifié*, i form af mediet som sådan – hvilket musik altså ifølge Wolf ikke er i stand til. Dette udelukker dog ikke muligheden for *implicit* reference, f.eks. ekstrakompositionelt gennem efterligning af historiske stilarter, der fordrer til refleksion over musikkens udvikling (Wolf 2018b, 305-310). Han anfører, at der dog ofte ved instrumentalmusik er brug for sproglige markører (f.eks. paratekstuelle) for at afgøre, om der er tale om tilsigtet metareferentialitet (Wolf 2018b, 308), hvilket leder til spørgsmålet om, hvordan man kan forholde sig til metareference i sange – i mit tilfælde specifikt fællessange, herunder salmer.

Som sagt er Wolfs behandling af dette begrænset. Han kommer dog kort ind på det i en undersøgelse af metareference i lieder, der trods de sammenlignelige intermediale forhold adskiller sig fra salmen ved at mangle det sociale aspekt. Her påpeger han, at det er uproblematisk at tale om metareference i salmer (som han kategoriserer som pragmatisk og brugsorienteret musik), der sagtens, i kraft af tilstedeværelsen af ord, kan indeholde eksplicitte, selvreferentielle udsagn. Disse vil typisk være "a confirmation of an obvious reference to a framing situation" (Wolf 2018a, 263) – en pragmatisk retfærdiggørelse af selve det at synge. Wolf synes altså at anskue metareference i salmer som værende for indlysende til yderligere undersøgelse i modsætning til liederne, der rummer "more elaborate possibilities" (Wolf 2018a, 263.). Jeg mener dog, at han her mangler blik for spørgsmålet om, hvorledes samspillet mellem både teksten og musikkens respektive muligheder for metareference samt den sociale dimension kommer til udtryk, hvilket jeg vil belyse gennem min analyse.

Analyse af ”Guds Menighed, syng for vor Skaber i Løn”

GRUNDTVIGS SYN PÅ SALMESANGEN

Inden jeg påbegynder selve analysen af GMS, vil jeg kort opridse Grundtvigs salmesyn. En stor del af udgangspunktet for dette ligger i hans ønske om en revitalisering af salmesangen gennem et opgør med oplysningstidens og rationalismens salmepraksis, der var præget af tilbagegang af kirkegængere (Baunvig 2013, 41), manglende deltagelse i salmesangen fra menighedens side og langsomme, isometriske salmemelodier (Baunvig 2018, 103).

Salmens praktiske funktion hos Grundtvig baserer sig på den grundlæggende ide, at menighedens fællesskab og den kollektivt-rituelle praksis er vigtigere end individuel tro og bibellæsning. Fællessang bliver her den centrale måde at få menigheden til at deltage i denne praksis (Borčak og Baunvig 2021, 407), og salmens succeskriterier bliver derfor, i højere grad end det æstetiske udtryk i sig selv, menighedens inderlige deltagelse i den (Wierød 2015, 178). Dette kræver, at salmen er egnet til fællessang og derved, gennem den musikalske praksis, evner at konstituere et menighedsfællesskab (Wierød 2014b, 255). Dette syn harmonerer således med ideen om sangens fællesskabsdannende egenskaber som effekt af primært den musikalske praksis (Borčak og Baunvig 2021, 408).

Udover at udgøre dette horisontale bindeled mellem de troende indeholder salmen for Grundtvig tillige en vertikal orientering mod det transcendent, himmelske (Solten 2014, 238). Det er her karakteristisk, at han ”rækker bagom reformationen” (Andersen 2008) og trækker på en græsk, oldkirkelig forståelse af det liturgiske som en gentagende virkeliggørelse af evangeliet. Salmen bliver i denne tanke en mediator mellem det nære (jord) og det fjerne (himmel) og menighedens lovsang en efterligning af, eller potentielt sammensmeltning med, englenes lovsang (Davidsen 2005, 162).

INTRODUKTION TIL SALMEN OG DENS TEOLOGISKE INDHOLD

”Guds Menighed, syng for vor Skaber i Løn” er skrevet og trykt første gang i 1847, inkluderet i Grundtvigs *Fest-Psalmer* (1850) og efterfølgende grundtvigianske salmebøger, for siden at være en del af *Psalmebog for Kirke og Hjem* (1899) og *Den Danske Salmebog* af henholdsvis 1953 og 2002, hvor den begge steder står som den indledende salme nummer 1.

Salmen udmærker sig ved i både form og indhold at trække på folkevisen ”Harpens kraft”; den er skrevet på visens melodi (en svensk

folkemelodi), og de tre firlinjede strofer i salmen benytter folkevisens tolinjede form med mellem- og omkvæd. Visens mellemkvæd "Strængen er af Guld" (Grundtvig 1847a, 168) benyttes i salmens anden strofe og varieres i de øvrige, mens omkvædet "Saa liflig lege¹ vi for vor Herre", der næsten er identisk med visens "Saa liflig leged' han for sin Jomfru", er gennemgående i alle tre strofer:

Guds Menighed, syng for vor Skaber i Løn,
– Engle synge med –
Som² gav os til Frelser sin eenbaarne Søn.
Saa liflig lege vi for vor Herre !

Slaae Harpen, du fromme Psalmist paa Jord,
– Strængen er af Guld –
For Jesus vor Konge, Guds levende Ord.
Saa liflig lege vi for vor Herre !

Da høres de glødende Tungers Røst,
– Aanden er os nær –
Som bringer os altid den evige Trøst.
Saa liflig lege vi for vor Herre ! (Grundtvig 1847c)

A.P. Berggreen komponerede i 1852 en alternativ melodi, der i dag står side om side med folkemelodien i salmebogen, men af pladshensyn vil jeg her fokusere på folkemelodien. Når jeg refererer til salmen, er det således som det samlede udtryk bestående af Grundtvigs tekst og folkemelodien.

Salmen fremtræder som en opfordring til menighedens lovsang af den treenige Gud, og inden jeg går i dybden med metareferentialiteten, vil jeg derfor gennemgå tekstens grundlæggende teologiske indhold. Peter Balslev-Clausen (1983, 64) viser i den forbindelse i sin artikel om GMS, hvordan salmens strofemæssige tredeling afspejler en gennemgang af treenigheden, hvortil de tre kristne højtider (jul, påske og pinse) og de tre verdenstider (Det Gamle og Nye Testaments samt kirkens tid) knytter sig. Tematiseringen af menighedens lovsang af den treenige Gud kan i forlængelse af dette ses som omhandlende forholdet mellem det himmelske og jordiske. Balslev-Clausen (1983, 65) peger på, hvordan der i alle strofer er en parallel bevægelse fra en menneskelig aktivitet i første linje (menigheden synger, salmisten

1 "At lege" betyder i denne sammenhæng (i både salmen og folkevisen) "at spille".

2 I sjette oplag af *Fest-Psalmer* fra 1854 ændrer Grundtvig første strofes tredje vers fra "Som gav" til "Han gav" (Grundtvig 1854, 21), og det bliver i denne form, at teksten optages i efterfølgende salmebøger (Malling 1962, 82). Jeg citerer dog i artiklen her konsekvent fra den første trykte version af salmen i det lille sanghæfte *Jule-Sange* (1847).

spiller, man hører de glødende tunger) til denne aktivitet i en guddommelig sammenhæng i anden linje (engle synger med, ånden er os nær) og i tredjelinjerne en beskrivelse af, hvordan det himmelske bringes ned til jorden (Faderen gav os sønnen, Helligånden bringer trøst). Det kristne menneskes reaktion på denne jordisk-himmelske sammensmeltning i form af lovsangen, som beskrives i omkvædet, bliver således en art opsummerende konklusion på bevægelserne i de foregående strofer.

Samtidig sker der en bevægelse gennem salmen fra en fortid og nutid i de første to strofer til en fremtid i strofe tre, der, i kraft af udsagnet ”Da høres...”, kan ses som en konsekvens af de to første. Til Balslev-Clausens analyse kan tilføjes, at dette vendepunkt også afspejles i en ændring i førstelinjernes verbalformer, der går fra i de første to strofer at være imperative opfordringer til aktive handlinger til i strofe tre at være den indikative passivform ”høres”. Denne implicerer, både grammatisk og semantisk, at mennesket her må give sig fuldt og helt hen til det guddommelige – den evige trøst bliver skænket mennesket af noget større end det selv. Menighedens lovsang gør det således ikke alene; Jesus bliver en afgørende mediator for foreningen i det evige fællesskab, og lovsangens rolle er, at dette bliver måden, hvorpå mennesket på den ene side ærer, takker og priser Gud, og på den anden side samtidig oplever og beskriver livsfællesskabet med Gud i Helligåndens samfund (Balslev-Clausen 1983, 65).

INTRAKOMPOSITIONELLE METAREFERENCER

Dette leder til salmens metareference til salmesangens funktion, hvilket fylder væsentligt mindre end det rent teologiske indhold i tidligere behandlinger af salmen. Jeg mener dog, at det er særligt relevant i kraft af både GMS’ specifikke tekstligt-teologiske betoning af forholdet mellem det jordiske og himmelske og salmesangens afgørende rolle heri og det nævnte generelle forhold vedrørende metareferentialitetens potentielle indflydelse på salmens betydning som social praksis.

Salmeteksten rummer flere klare eksplicitte intrakompositionelle metareferencer. Mest åbenlyst omkvædets ”Saa liflig lege vi for vor Herre”, der eksemplificerer den typiske vokalmusiske metareference, jf. Wolf, da der her refereres til salmens afsyngningspraksis; der synges om det, at der synges. Derudover er også imperativerne metarefleksive – mest eksplicit ”Guds Menighed, syng for vor Skaber i Løn”. Disse er særligt komplekse i forhold til salmens udsigelsesforhold, idet de på den ene side bliver Grundtvigs opfordring til en modtager,

men på den anden side, med den sammenfaldende afsender og modtager, i afsyngningen af salmen bliver menighedens opfordring til sig selv om at synge. En opfordring, der bliver selvopfyldende, idet den udsiges i sangen. Grundtvig placerer sig her i forlængelse af en lang tradition for imperative opfordringer til sang og lovprisning i kirkesangen, der går tilbage til Davidssalmerne i Salmernes Bog – eksempelvis salme 117, hvori det lyder ”Lovpris Herren, alle folkeslag! / Lovsyng ham alle folk!” (Sl 117, 1) eller salme 92 – som Grundtvig aktivt brugte som forlæg for ”Giv mig, Gud en salmetunge” (Bjerg og Holst 2011, 54-61), der indeholder linjerne: ”Det er godt at takke Herren / og at lovsynge dit navn” (Sl 92, 2).

I forlængelse heraf er det helt centralt for salmen, at den, i modsætning til visse andre af Grundtvigs metasalmer (såsom ”Giv mig, Gud en salmetunge” og ”Alt, hvad som fuglevinger fik”), ikke indeholder et jeg, men derimod udelukkende består af kollektive deiktiske markører som ”vi” og ”os”. Denne kollektivbetoning ses også ved undersøgelse af forholdet mellem det prosodiske (sprogrytmen) og metrum, der, som Wierød Borčak påpeger, er et helt centralt aspekt af sangens intermediale betydning og særligt interessant, hvis der er tale om interferens i forholdet (Wierød 2014a, 97-98). Og det er der netop i salmens indledning i form af ”Guds Menighed”, der prosodisk kan anskues som to trykstærke stavelser efterfulgt af to svage (dvs. — — ◡ ◡), altså en ligestilling betoningsmæssigt af ”Guds” og ”Menighed”, mens den metrisk, som det kommer til udtryk i melodien, derimod kan anskues som ◡ — ◡ ◡, hvor ”Guds”, nu ubetonet, på sin vis er underordnet ”Menighed”. Dette kunne således tolkes som en opvurdering af menigheden og det konkrete musikalske fællesskab, som er så central i Grundtvigs salmesyn (Borčak og Baunvig 2021, 408).

Udover disse eksplicite referencer ses også en række mere implicite billeder, der rummer en symbolik, der potentielt kan pege ind i sangtematikken. Linjen ”Engle synge med” relaterer sig direkte til den oldkirkelige ide om lovsangen som en måde kortvarigt at slutte sig til englenes kor og sfærernes musik. Davidsen (2005, 162) påpeger, hvordan englesangen lyder uophørligt, mens lovsangen i kirken må gentages igen og igen, og behovet for imperativet pointerer netop, hvorledes menigheden aktivt må genartikulere lovsangen, mens englene uopfordret synger med. Så selv om teksten først etablerer det jordiske og dernæst tilføjer det himmelske kor, er den reelle rækkefølge snarere, at menigheden ved sin lovsang slutter sig til et englekor, der altid allerede synger.

Derudover kan ”Jesus vor Konge, Guds levende Ord” også ses som en potentiel metareference – i hvert fald, hvis man kender til Grundt-

vigs teologi og tanker. Som bibelsk billede henviser det til ideen om Kristus som Guds Ord, men hos Grundtvig forstås det også ind i den levende menighed, hvor salmesangens konkrete levende ord netop bliver en aktualisering af Guds levende ord (Thodberg 1983, 178; Fibiger 1977, 12). Dette gælder også i omkvædets "liflig", der "kan læses som lig 'levende' i aktiv betydning" (Balslev-Clausen 1983, 65).

Den samme struktur kan ses med billedet "de glødende Tungers Røst", der henviser til Helligåndens komme pinsedag, hvor "tunger af ild" (ApG 2) viser sig, men samtidig peger mod en anden, mere konkret, betydning af tungen som det fysiske organ for sangen, som også ses andre steder i Grundtvigs billedverden, jf. f.eks. "Giv mig, Gud en salmetunge". Det bliver dermed både et billede på foreningen af jord og himmel i Helligåndens samfund og på, at når menigheden synger og spiller, høres salmesangen, der dermed endnu en gang knyttes helt tæt sammen med foreningen af det jordiske og himmelske.

Disse bibelske billeder bliver altså både teologiske referencer og implicitte metareferencer til salmepraksissen. Der sker således en dobbeltbevægelse, hvor lydene fra himlen (af englesangen, Ordet og de glødende tunger) også samtidig kan forstås som lyden af den jordiske salmesang, hvilket netop illustrerer salmens afgørende betydning hos Grundtvig som mediator mellem det jordiske og himmelske.

EKSTRAKOMPOSITIONELLE METAREFERENCER – RELATIONEN TIL "HARPENS KRAFT"

Som allerede nævnt spiller relationen til "Harpens kraft" en helt central rolle i GMS, hvilket både på det tekstlige og musikalske plan implicerer en metareferentiel dimension.

Overordnet set er der tale om en intertekstuel relation i form af det typiske salmefænomen kontrafaktur. Th. Borup Jensen (1972, 19-20) opdeler disse i melodikontrafaktur, hvor salmetekster skrives på verdslige melodier (f.eks. fra folkeviser) og tekstkontrafaktur, hvor verdslige digte transformeres til kristen lyrik – i GMS er der således tale om begge dele.

Den musikalske dimension af den intertekstuelle relation til visen består, i kraft af salmens og visens identiske melodier, i, hvad man kan kalde melodiens konnotative, associative betydning; trods musikkens semantiske flertydighed kan salmen associativt referere implicit og ekstrakompositionelt til "Harpens kraft". Det er dog afgørende for, at referencen faktisk finder sted i den konkrete udsigelsessituation, at menigheden kender til folkevisen. Intermedialitets-

forsker Birgitte Stougaard Pedersen (2008, 22) påpeger, hvorledes musikkens betydning netop i kraft af sin manglende semantiske reference kan ændres, alt efter hvilken kontekst den indgår i. Folkevisens udbredelse har sandsynligvis været større i Grundtvigs samtid end i dag,³ hvilket man naturligvis må have in mente, når man taler om salmens betydningslag i konkrete, historisk situerede udsyngelsituationer. Jeg mener dog stadig, det er relevant at behandle de betydningsmæssige potentialer, der ligger i den intertekstuelle relation, idet de netop implicerer en metareferentiel dimension.

Det er her væsentligt at understrege, som tidligere nævnt, at intertekstuel reference ikke nødvendigvis er lig med metareferentialitet. Den intertekstuelle henvisning må implicere en refleksion over selve mediet, for at metadimensionen er til stede (Wolf 2018b, 299) – dvs. i dette tilfælde pege ind i en refleksion over salme- og fællessang som sådan. Det er netop tilfældet i relationen mellem GMS og ”Harpens kraft”, hvis metareferentielle dimensioner jeg i det følgende opdeler i semantisk-indholdsmæssige og musikalsk-praksisrettede aspekter.

HARPEN SOM MOTIV OG BILLEDE PÅ MUSIKKEN OG SANGENS KRAFT

På det tekstlige indholdsplan ligger den centrale ekstrakompositionelle metareference i linjerne ”Slaae Harpen, du fromme Psalmist paa Jord, / – Strængen er af Guld –”, der rummer adskillige referencer og betydningslag, som alle peger ind i en tematisering af det at synge og sangen og musikkens kraft.

Først og fremmest er det den klareste og mest direkte reference til handlingen i ”Harpens kraft”, der overordnet består i, at Hr. Vil-

---

3 Det er vanskeligt at fastslå præcis, hvor kendt visen har været. Kjærgaard (2016, 11) skriver, uden yderligere kildehenvisning, at den svenske folkevisemelodi blev brugt i Vartov på Grundtvigs tid, ligesom John Wedell Horsner (1983, 68), med henvisning til en række samtidige kilder, konkluderer: ”Der kan således ikke være tvivl om, at menigheden i Vartov kirke har sunget salmen på folkevisemelodien fra første færd (1847).” Han henviser først til Hans Brun (1882, 431), der i *Biskop N.F.S. Grundtvigs Levnetsløb* (1882) beskriver, hvordan han, da Grundtvig præsenterer GMS for ham, genkender den som ”Melodien til ’Hr. Villemands Harpe’”, hvilket, hvis Bruns beretning står til troende og ikke blot er et enkeltstående tilfælde, kan tyde på en vis udbredelse. Derudover peger Horsner på A.P. Berggreens optegnelser fra 1852 over ”Melodier der bruges i Vartou Kirke i Aaret 1852” (optrykt i Wedin 1965-66, 47), hvori der ved GMS står anført folkevisemelodien samt kommentaren ”Upassende”. Horsner sætter dette i sammenhæng med Berggreens kritik af den kirkelige brug af folkevisemelodier, som bl.a. formuleres i fortalen til hans salmemelodibog fra 1853, hvori hans alternative melodi til GMS optræder første gang. I tillæg til Horsner kunne man her pege på, at når Berggreen (1853, vii) advarer mod at ”bekjendte verdslige Melodier fremmane Tanker og Stemninger hos os, der [...] ikke høre hjemme i Kirken”, må det forudsætte, at menigheden kender til disse melodier og deres oprindelse. At Berggreen finder GMS’ folkevisemelodi så upassende, at der kræves en ny, kunne således tyde på, at den har været kendt og udbredt.

lemands brud på deres bryllupsdag fanges af trolden i åen, da hun skal ride over Blidebro, hvorefter Villemmand henter sin gyldne harpe og ved at spille på denne tvinger trolden til at løslade bruden. Ernst Frandsen (1972, 216) peger på, hvordan der i Villemands harpespil ligger en "gaadefuld Magt, overnaturlig selv, skønt det er et Menneske, der behersker den", og Sigurd Kværndrup (2006, 372) fremdrager visen som det centrale eksempel på det typiske folkevisetræk, at musikken, der fremstilles som magisk, tryllebindende (og potentielt også farligt), bliver et våben, ridderen kan kæmpe med. I referencen til "Harpens kraft" ligger samtidig en kobling til et yderligere mytologisk betydningslag i form af Orfeus, der på samme måde som Villemmand vinder sin elskede Eurydike tilbage fra døden/dæmonens klør gennem sang og harpespil. Dog adskiller de to fortællinger sig ved det, at det for Orfeus, i modsætning til Villemmand, ender tragisk, da han på vej op fra dødsriget, trods formaningen om at undlade det, vender sig om mod Eurydike, der derved må vende tilbage til døden for bestandig (Ovidius Naso 2012, 283). Ved at læse salmens harpe som en villemandsk-orfisk harpe kan det mytiske og teologiske yderligere kobles, idet både visen og myten rummer et genopstandelsesmotiv knyttet til musikken. Jf. Balslev-Clausen (1983, 63) bliver det et billede på musikken og sangens magt til at trodse døden, til at "mane det onde ned og det gode frem". Dette kan tolkes som en metareference pegende ind i salmens konkrete afsyngningssituation, hvor harpens magiske kraft bliver et symbol på den konkrete salmesangs potentielle teologiske og fællesskabsdannende kraft.

Derudover kan harpen læses ind i en gammeltestamentlig kontekst i form af Davidsharpen, der tilslutter sig folkevisens motiv med musikken som det ondes bortmaner, idet Kong Saul, når David spiller harpe for ham, netop "fandt [...] lindring og fik det godt, for den onde ånd forlod ham" (1 Sam 16,23), og samtidig bliver en reference til David som salmist og ophavsmand til Salmernes Bog. Ordet salme hidrører fra det græske "psalmos", der betyder "at slå" på f.eks. harpe (Thuner 1930, 7), og harpespillet og lovsangen knyttes i den bibelske forståelse så tæt sammen, at det kan udlægges således, at "den, der læser eller synger fra psalteren, spiller på sig selv som en harpe" (Asmussen 2014, 212). Dette harmonerer med, at Grundtvigs opfordring til salmisten ikke handler om at skrive, men at spille og udsynge salmer; menigheden bliver til salmister i ordets oprindelige betydning som harpespillere og sangere, der tager del i en social musikalsk praksis, hvortil der altså også gennem dette gammeltestamentlige betydningslag metarefereres.

Slutteligt rummer harpen også en potentiel reference til Luther og dennes menighedssalmer. Der er en bemærkelsesværdig lighed mellem billederne i *GMS* og Grundtvigs beskrivelse af Luther i digtet "Ny-aars-Morgen" (1824, 29), hvor det lyder: "Som Huset, saa Harpen, / Han [Luther] slog over Muld, / Fra Elben til Sarpen, / Med Strænge af Guld". Således at læse Luther som den harpespillende salmist harmonerer med, hvordan Grundtvig i sin betoning af salmesangen og menighedsfællesskabet både søger tilbage til Luthers salmer, som han gendigter flere af, og hans ide om salmesang på modersmålet (Garne 2017, 262-263).

Samlet set rummer harpe-salmist-billedet i *GMS* således en både folkelig-mytologisk, en bibelsk og en salmehistorisk-reformatorisk betydning, der alle på forskellig vis tematiserer sangen og musikkens kraft og samtidig derved også peger tilbage til salmens konkrete afsyngning, hvorved referencerne også bliver metareferentielle. Salmisten bliver en rolle, menigheden potentielt kan aktualisere – og i denne aktualisering ligger potentialet til en betydningsssammen-smeltning af både Villemænd, Orfeus, David og Luther.

METAREFERENCEN TIL PRAKSISSEN

Udover disse indholdsmæssige, semantiske betydninger kan salmens samlede emergente henvisning til "Harpens kraft" også ses som en ekstrakompositionel metareference til den kontekstuelle, historiske praksis, der knytter sig til folkevisen. Grundtvig (1847a, viii) anskuer folkevisen som centralt udtryk for en autentisk, folkelig sangtradition, og betoner netop den praktisk-musikalske dimension, når han kalder folkevisen for "*Hjerteskriften på Folketungen*" (Grundtvig 1847b, 15) – jf. tungen som sangens organ – og den bliver gennemgående et ideal for en før-rationalistisk fællesskabs- og folkelighedskonstituerende sangpraksis, som Grundtvig søger mod at revitalisere.

Når Grundtvig, samme år som han skriver *GMS*, bruger Villemænds harpes magiske egenskaber som eksemplarisk billede på essensen af selve folkesangens evner (Grundtvig 1847a, viii), er det plausibelt, at salmens reference til "Harpens kraft" også kan ses som en reference til fællessangspraksissens fællesskabsdannende egenskaber. Dette peger metareferentielt tilbage på salmens egen udsigelsessituation, som rummende et potentiale for at genaktualisere idealet om den autentiske folkesang, Grundtvig ser i folkevisetraditionen.

Disse pointer illustrerer behovet for at udvide og nuancere Wolfs ide om metareference i sange. Hans fokus synes som nævnt at være på sangens tekstlige, intrakompositionelle referencer til den konkrete

te afsyngning af netop denne sang, hvor jeg altså her peger på, hvorledes salmen, i kontrafakturens møde mellem salmen og folkevisens emergente betydninger som situerede intermediale udsigelser og praksisser, kan metareferere ekstrakompositionelt til ikke bare et semantisk indhold, men også en ideel historisk praksis.

At Wolf mangler blik for dette, kan bl.a. skyldes hans betoning af sangen som kunstværk og musikken som struktur – jf. hans fremhævning af lieden fremfor fællessangen. Når han yderligere definerer metareference som noget, der "elicits [...] the ontological status of the work in question as an *artefact*" (Wolf 2018b, 303, min kursivering), placerer han sig et andet sted end f.eks. Wierød Borčaks blik for sangens handlingsdimension. Med min eksemplificering af, hvorledes metareferentialitet i sange kan hænge tæt sammen med netop denne, kunne man overveje, hvorvidt Wolfs definition, i hvert fald i en sang/salme-kontekst, også burde indbefatte en betoning af sangen som udsigelse og social praksis – eller hvorvidt det overhovedet er muligt for Wolfs teori at rumme disse perspektiver.

AFSLUTTENDE ANALYTISKE BEMÆRKNINGER

I forlængelse af dette er det centralt, at jeg med min analyse af GMS ikke blot har sigtet mod at identificere en række henholdsvis intra- og ekstrakompositionelle metareferencer, men også at illustrere intermedialiteten og den sociale praksis' indflydelse på disses betydning. Metareferentialiteten vedrører ikke blot salmen som tekst, men implicerer en refleksion over salmen som et intermedialt udsagn, der udsynges i en social praksis. Således aktualiseres disse metareferencer først for alvor, idet salmen netop udsynges i en social kontekst. Først dér er der konkret tale om en selvreference, der rummer en metarefleksivitet. Salmen kan ses som en emergent intermedial udsigelse, og dens metareferentialitet kan dermed ligeledes siges at være emergent, idet den både skabes igennem og peger metarefleksivt tilbage på denne udsigelse. Dette må en analyse af metareferentialitet i salmesang forholde sig til. Eksempelvis gennem en opmærksomhed på henholdsvis de betydninger og referencer til den emergente udsigelse, tekst og musik hver for sig skaber, de, der skabes af det samlede intermediale udsagn (som f.eks. illustreret med referencen til folkevisepraksissen), og at disse referencer først aktualiseres i selve den intermediale udsigelse – idet salmen afsynges i en social kontekst.

Metareferentialitetens funktion

Med GMS som et eksempel på, hvorledes en salme kan rumme en række komplekse både im- og eksplicitte henholdsvis intrakompositionelle og ekstrakompositionelle metareferencer, kan perspektivet bredes ud til en mere generel diskussion og overvejelse af metareferentialitetens funktion i både salmer og fællessang i det hele taget.

Hans Hauge foretager i den sammenhæng en interessant læsning af Grundtvigs brug af metareferencer i relation til en ide om Grundtvigs salmedigtning som udtryk for en tidlig modernitetserfaring af et fravær. Hauge (2000, 19) påpeger, hvordan metasalmer med "Giv mig, Gud en salmetunge" som eksempel bliver performative, idet de skaber, hvad de nævner; man får en salmetunge, mens man udsynger begæret efter den. John L. Austin (1962, 3-7) opererer i sin talehandlingsteori med to forskellige typer udsagn: konstative, der beskriver det eksisterende, og performative, der producerer en ny tilstand. Dette kan kaste lys over, hvorledes metareferentialiteten fungerer. Salmens metareferencer rummer performative potentialer, der kan realiseres i udsyngelsen; opfordringen til at synge opfyldes, idet den udsiges, salmen skaber den salmesang, den udsiger.

Hvis man tænker koblingen med fraværserfaringen til ende, kunne man hævde, at det i f.eks. imperativet "Guds Menighed, syng for vor Skaber i Løn" ligger implicit, at udgangspunktet er et fravær af lovsangen – den religiøse lovsang er ikke en selvfølgelighed, den kræver at blive sat i gang. Dette kan ses både i relation til Grundtvigs konkrete oplevelse af salmesangens status i samtiden og til en mere grundlæggende erfaring af fraværet af religiøs selvfølgelighed. Metareferentialitet i salmer og sange kan, anskuet på denne måde, således ses som et symptom på et fravær af specifikt sang, men måske også bredere et fravær af den sociale sammenhængskraft, som fællessangen har potentiale til at skabe. Og metareferentialitetens funktion bliver således at søge at overvinde dette fravær, hvilket den rummer muligheden for, netop i kraft af de indlagte performative potentialer.

Wolf (2018a, 262) peger i tråd med dette på, hvordan metareferentialitet kan ses som en compensation for kunstens usikkerhed som følge af autonomiæstetikens fjernelse af kunstens oprindelige pragmatiske motivation. Hos Grundtvig er der imidlertid ikke tale om en så radikal mangel på motivation, idet salmen er bundet tæt op på sit praktiske og funktionelle formål – flere steder i Grundtvig-receptionen karakteriseres hans salmer som brugskunst (Wierød 2014a, 57-58) – i modsætning til lieden, som Wolf (2018a, 263) netop definerer som "non-pragmatic [...] artsongs", der står i tæt forbindelse med autonomiæstetikken. Alligevel kan strukturen med metareferencen

som en insisteren på sangens vigtighed sagtens anskues som, hvad Wolf kalder en pragmatisk retfærdiggørelse af selve foretagendet at synge sammen (Wolf 2018a, 263).

Ideen om metareferencer som compensation for et fravær eller en usikkerhed kan også ses i relation til musiks semantiske flertydighed. Cross peger på, at dette gør musik velegnet som "a communicative medium that is optimized for the management of situations of social uncertainty" (Cross og Woodruff 2009, 88-89) – f.eks. i forbindelse med fællesskabsopbygning. Med dette in mente kunne man anskue metareferentialitet i fællessang som en reaktion på en potentiel social usikkerhed, på et behov for fællesskabsstyrkelse, hvor sproget bevidst forsøger at underordne sig selv og sin potentielle eksklusivitet i forhold til fællesskabsdannelsen til fordel for musikkens inklusive potentiale ved at rette opmærksomheden hen mod den sociale handling, det er at synge sammen, og fremhæve dennes fællesskabsdannende egenskaber. I forlængelse af min tidligere indvending mod ideen om, at ordene i visse tilfælde kan sabotere sangenes fællesskabsdannelse, kunne man anskue metareferentialiteten som en måde at udnytte ordenes positive semantiske egenskaber (som musikken i mindre grad besidder) til at pege på sangpraksissen og musikkens fællesskabsdannende egenskaber, jf. Wolfs pointering af behovet for tekstuel rammesætning af musikalske metareferencer. Musik og tekst indgår i et symbiotisk, gensidigt afhængighedsforhold i denne sammenhæng.

Det skal her pointeres, at denne symbiotiske intermediale betydningsdannelse som konstituerende et ideelt sangbaseret fællesskab er et ideal, der på ingen måder er givet blot i kraft af afsyngelsen af eksempelvis en metareferentiel salme. Udsigelsesteoretisk må man netop anskue værket forskelligt alt efter konteksten, og metareferencernes funktion er således afhængig af, hvorvidt modtageren aktualiserer dem.

Ved metareferentielle salmer kan tilføjes endnu et sammenfald udover det mellem performer og lytter; udsagnet (sangen som samlet intermedialt udsagn) henviser til udsigelsen (det, at der synges), der samtidig udsiger udsagnet, der henviser tilbage igen og således skaber en form for feedback-loop eller mise-en-abyme. Wierød Borčák (2014a, 88) peger på, hvorledes salmen som udsagt udsigelse "tilbyder visse 'roller' til dem, der møder den", men at det ikke er givet, at den reale modtager påtager sig disse; man kan eksempelvis undlade at synge med. Uffe Holmsgaard Eriksen (2013, 195) peger på, hvorledes netop dette, at den udsagte udsigelse forudsætter et religiøst univers, der "trænger sig på", kan være en årsag til f.eks. ateisters

kamp mod salmesang i skolerne – at synge med på salmerne rummer potentielt en bekræftelse af den udsagte udsigelse. I forlængelse af denne teologisk-religiøse dimension kan man anskue det således, at metasalmer, i kraft af udsagn-udsigelsessammenfaldet, forstærker konsekvenserne af ikke at påtage sig den tiltænkte rolle. Hvis udsagnet er en opfordring til, eller en direkte beskrivelse af, at synge, stiller man sig som ikke-medsyngende på en mere direkte måde i opposition til udsagnet – dvs. ikke blot dets religiøse univers, men også af-syngningssituationens fællesskab. Ens position som udenforstående kan således potentielt potenseres i samme grad, som metareferentialiteten potentielt forstærker fællesskabsinklusionen, hvis altså man synger med.

Disse udsigelsesteoretiske overvejelser kalder imidlertid på grundigere empirisk undersøgelse af dette forhold. Eksempelvis kvalitative studier af, hvilken konkret indvirkning metareferencen har på det oplevede fællesskab – både i forhold til oplevelsen af potentiel styrket samhørighed og inklusion, jf. Cross, og potentielt ekskluderende effekter, hvor man kunne forestille sig, at der ved metareferentielle sange skabes en større opmærksomhed på de, der afviger fra den sociale praksis, der refereres til.⁴

Afsluttende perspektiver

Salmer, der selv tematiserer det at synge, rejser spørgsmål, som peger ind i forholdet mellem tekst og musik, sang som værk og praksis, salmesangens teologiske dimension, fællessangens sociale funktioner og meget andet. For at undersøge disse sammenhænge er det relevant med en øget opmærksomhed på metareferentialitet i salmesang, både som teoretisk fænomen og analytisk greb, hvilket jeg har forsøgt at belyse i denne artikel.

Teoretisk må den eksisterende typologisering af metareferentialitet, repræsenteret af Werner Wolf, suppleres, når den appliceres på salmer og sang. Jeg anser det som frugtbart her at anvende en salme-forståelse, hentet fra Lea Wierød Borčak, der anskuer salmen både som en emergent intermedial blanding af tekst og musik og som en social praksis. Særligt sidstnævnte mangler Wolf blik for.

Analytisk har metareferentialiteten indflydelse på både de værk-

---

4 Nanna Cécile Thrane (2021, 53-54) foretager et empirisk studie af fællessang, der, om end det ikke specifikt vedrører metareferentialitet i fællessang, netop har fokus på det dynamiske forhold mellem eks- og inklusion i sangfællesskaber.

interne betydningsdannelser og den sociale praksis, hvilket jeg har illustreret gennem analysen af salmen ”Guds Menighed, syng for vor Skaber i Løn” og dens relationer til folkevisen ”Harpens kraft”. Det er her helt centralt, at metareferentialiteten hænger tæt sammen med salmens emergente intermediale og sociale karakter, idet den først aktualiseres, når salmen udsynges. Metareferencer til sanghandlingen rummer kun metadimensionen, når metareferencerne aktualiseres i en sanghandling. Dette er afgørende at have in mente, når metareferentielle salmer og sange analyseres. Et fokus på den værkinterne dimension er således ikke nok; den sociale praksis i form af udsigelsessituationen er afgørende for forståelsen af både de værkinterne metareferencer isoleret set, og for hvorledes, og hvorvidt, de rent faktisk aktualiseres.

Dette åbner op for en række spørgsmål om metareferentialitetens funktion i en bredere sammenhæng, der f.eks. kan anskues som en kompensation for et fravær eller social usikkerhed. Dette kan i en historisk kontekst læses ind i og tilføje et interessant perspektiv på Grundtvigs projekt, hvor metareferentielle salmer kan ses som et konkret redskab til at styrke fællessangen. Yderligere åbner det op for perspektiver vedrørende metareferentialitetens generelle betoning af den musikalske praksis’ inklusive egenskaber, hvilket bør undersøges nærmere – særligt med blik for den potentielle eksklusion af dem, der ikke påtager sig de af salmen tilbudte roller.

Bibliografi

- Agawu, Kofi. 1992. ”Theory and Practice in the Analysis of the Nineteenth-Century ‘Lied.’” *Music Analysis* 11 (1): 3-36. doi: [10.2307/854301](https://doi.org/10.2307/854301).
- Asmussen, Jan Sievert. 2014. ”Psalter og salmebog.” I *Salmesang: Grundbog i hymnologi*, redigeret af Peter Balslev-Clausen og Hans Raun Iversen, 211-217. København: Det Kgl. Vajsenhus’ Forlag.
- Austin, John L. 1962. *How to Do Things with Words: The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955*. Oxford: Oxford University Press.
- Balslev-Clausen, Peter. 1983. ”Månedens Grundtvig-salme: Guds menighed, syng for vor skaber i løn.” *Organist-Bladet* 49 (2): 61-67.
- Baunvig, Katrine Frøkjær. 2013. ”Forsamlingen først: N.F.S. Grundtvigs og Émile Durkheims syn på fællesskab.” PhD-afhandling, Aarhus Universitet.

- Baunvig, Katrine Frøkjær. 2018. "Ikke salmen i sig selv: Grundtvigs syn på sangens og forsamlingens betydning for fællesskabet." I *Fællessang og fællesskab*, redigeret af Stine Isaksen, 95-110. Herning: Videncenter for sang.
- Berggreen, A.P. 1853. "Om Menighedssangen." I *Melodier til den af Roskilde-Præstecollegium udgivne Psalmebog og til "Evangelisk-christelig Psalmebog" udsatte for fire Syngestemmer, for Orgel eller Pianoforte*, V-XV. København: C.C. Iversens Forlag.
- Bjerg, Svend og Søren Holst. 2011. *Den gyldne harpe: Poetisk teologi i Davids og Grundtvigs salmer*. Frederiksberg: Alfa.
- Borčák, Lea Wierød og Katrine Frøkjær Baunvig. 2021. "Medial Conditions for Social Bonding in Singing." *International Review of Aesthetics and Sociology of Music* 52 (2): 391-416.
- Borup Jensen, Th. 1972. "Hvad er en salme? Forsøg på en genrebestemmelse." I *Salmen som lovsang og litteratur*, bd. 1, redigeret af Th. Borup Jensen og K.E. Bugge, 9-62. København: Gyldendal.
- Brun, Hans. 1882. *Biskop N.F.S. Grundtvigs Levnetsløb, udførligst fortalt fra 1839*, bd. 1. Kolding: Konrad Jørgensen.
- Cross, Ian og Ghofur Eliot Woodruff. 2009. "Music as a Communicative Medium." I *The Prehistory of Language*, redigeret af Rudolf Botha og Chris Knight, 77-98. Oxford: Oxford University Press.
- Davidson, Ole. 2005. "Den liturgiske hymne: Et udkast til bestemmelsen af salmen som helligtekst." I *Litteraturen og det hellige: Ur-tekst – Intertekst – Kontekst*, redigeret af Ole Davidson, 144-163. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Eriksen, Uffe Holmsgaard. 2013. "'Giv mig, Gud, en salmetunge!' Om kommunikation, salmesang og teologi." I *En gudstjeneste – mange perspektiver*, redigeret af Kristine Helboe Johansen og Jette Bendixen Rønkilde, 187-209. København: Anis.
- Fibiger, Ebbe. 1977. "Jesus Kristus – Guds Ord." I *For sammenhængens skyld: Ord og motiver i Grundtvigs salmer og prædikener*, redigeret af Christian Thodberg, 10-36. Aarhus: Institut for Praktisk Teologi.
- Frandsen, Ernst. 1972. "Indledning, Danske Folkeviser i Udvalg, 1937." I *Synspunkter på folkevisen*, redigeret af Jørgen Bang, 206-230. København: Munksgaard.
- Garne, Kristoffer. 2017. "Den lutrede streng: Om Grundtvigs og Luthers salmer." *Tidsskriftet Fønix* 41: 255-287.
- Grundtvig, N.F.S. 1824. *Nyaars-Morgen: Et Rim*. København: Direktør Jens Hostrup Schultz, Kongelig og Universitets-Bogtrykker.
- Grundtvig, N.F.S. 1847a. *Danske Kæmpeviser til Skole-Brug udvalgte og tillæmpede af Nik. Fred. Sev. Grundtvig*. København: Universitetsboghandler C.A. Reitzel.
- Grundtvig, N.F.S. 1847b. *Om Kæmpeviser-Bogen: En stemme mod Hr. Levins, Hr. Liebenbergs o. s. v.* København: Universitetsboghandler C.A. Reitzel.
- Grundtvig, N.F.S. 1847c. "Guds Menighed, syng for vor Skaber i Løn." I *Jule-Sange*, u.p. København.

- Grundtvig, N.F.S. 1850. "Guds Menighed, syng for vor Skaber i Løn." I *Fest-Psalmer*, 21. København: Iversen.
- Grundtvig, N.F.S. 1854. "Guds Menighed, syng for vor Skaber i Løn." I *Fest-Psalmer*, 21. 6. oplag, København: Iversen.
- Hauge, Hans. 2000. "Om salmer og modernitet: Fra Grundtvig til Grotrian." *Kritisk forum for praktisk teologi* 82: 14-24.
- Horsner, John Wedell. 1983. "Månedens Grundtvig-salme: Guds menighed, syng for vor skaber i løn: De to melodier..." *Organist-Bladet* 49 (2): 67-70.
- Kjærgaard, Jørgen. 2016. "Guds menighed, syng for vor skaber i løn!" I *Salmehåndbog II: Salmekommentar – til salmerne i Den Danske Salmebog 2002*, redigeret af Jørgen Kjærgaard, 11. København: Det Kgl. Vajsenhus' Forlag.
- Kværndrup, Sigurd. 2006. *Den østnordiske ballade – oral teori og tekstanalyse: Studier i Danmarks gamle Folkeviser*. København: Museum Tusculanums Forlag.
- Malling, Anders. 1962. "Guds menighed, syng for vor skaber i løn." I *Dansk Salme-historie*, bd. 2, redigeret af Anders Malling, 80-82. København: J.H. Schultz Forlag.
- Ovidius Naso, Publius. 2012. *Ovids metamorfoser*, oversat af Otto Steen Due. København: Gyldendal.
- Pedersen, Birgitte Stougaard. 2008. *Lyd, litteratur og musik: Gestus i kunstopplevelsen*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Solten, Therese Bering. 2014. "Salmen." I *Ved lejlighed: Grundtvig og genrerne*, redigeret af Sune Auken og Christel Sunesen, 223-251. Hellerup: Spring.
- Thodberg, Christian. 1983. "Grundtvig som salmedigter." I *Grundtvig og grundtvigianismen i nyt lys: Hovedtanker og Udviklingslinier fra de senere Års Grundtvig-forskning*, redigeret af Anders Pontoppidan Thyssen og Christian Thodberg, 163-196. Aarhus: Anis.
- Thuner, O.E. 1930. "Kort Oversigt over Salmedigtning og Salmesang, samt de danske Salme- og Koralbøger." I *Dansk Salme-Leksikon: Haandbog i dansk Salmesang: En hymnologisk Sammenstilling af Ord og Toner med historiske og bibliografiske Oplysninger*, 7-17. København: Lohse.
- Thrane, Nanna Cæcilie. 2021. "Fællessang som samklingende eufori eller social dissonans." *SANG* (1-2): 40-56.
- Vandsø, Anette. 2010. "Musik og udsigelse." Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet.
- Wedin, Kamma. 1965-66. "Komponisten til 'Dejlig er den himmel blå': Omkring nogle optegnelser af A.P. Berggreen vedrørende Vartov-sangen." *Dansk Kirkesangs årsskrift*: 43-69.
- Wierød, Lea. 2014a. "Formens funktion i salmesang: Melopoetisk metode i sanganalysen med særlig henblik på salmer med tekst af N.F.S. Grundtvig." Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet.
- Wierød, Lea. 2014b. "Kirkens sangen." I *Ved lejlighed: Grundtvig og genrerne*, redigeret af Sune Auken og Christel Sunesen, 252-275. Hellerup: Spring.

- Wierød, Lea. 2015. "Et melopoetisk greb på Grundtvig-salmen." *Grundtvig-Studier* 66 (1): 175-190.
- Wolf, Werner. 2018a. "'Willst zu meinen Liedern deine Leier drehn?': Intermedial Metatextuality in Schubert's 'Der Leiermann' as a Motivation for Song and Accompaniment and a Contribution to the Unity of Die Winterreise [2001]." *I Selected Essays on Intermediality by Werner Wolf (1992-2014): Theory and Typology, Literature-Music Relations, Transmedial Narratology, Miscellaneous Transmedial Phenomena*, redigeret af Walter Bernhart, 259-277. Leiden: Brill. doi: [10.1163/9789004346642_011](https://doi.org/10.1163/9789004346642_011).
- Wolf, Werner. 2018b. "Metafiction and Metamusic: Exploring the Limits of Metareference [2007]." *I Selected Essays on Intermediality by Werner Wolf (1992-2014): Theory and Typology, Literature-Music Relations, Transmedial Narratology, Miscellaneous Transmedial Phenomena*, redigeret af Walter Bernhart, 297-316. Leiden: Brill. doi: [10.1163/9789004346642_013](https://doi.org/10.1163/9789004346642_013).
- Zbikowski, Lawrence M. 2009. "Music, Language, and Multimodal Metaphor." *I Multimodal Metaphor*, redigeret af Charles Forceville og Eduardo Urios-Aparisi, 359-381. Boston: De Gruyter Mouton. doi: [10.1515/9783110215366.6.359](https://doi.org/10.1515/9783110215366.6.359).